

ГІСТОРЫЯ

Г. У. КАРЗЕНКА

ФАРМІРАВАННЕ І РАЗВІЦЦЕ СІТКІ НАВУКОВЫХ УСТАНОЎ БССР

Пасля Вялікай Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі Савецкая дзяржава прыступіла да планамернай арганізацыі навукова-даследчых работ. Навука як важны фактар набудова грамадства на камуністычных асновах узводзіцца ў ранг палітыкі і ідэялогіі дзяржаўнай значнасці. У. І. Ленін адзначаў, што «сацыялізм немагчымы без ...тэхнікі, пабудаванай на апошняму слове найвышэйшай навукі...»¹ У развітым сацыялістычным грамадстве найбольш поўна раскрываецца роля навукі як магутнай вытворчай сілы, якая садзейнічае ўздыму матэрыяльнага і духоўнага патэнцыялу грамадства. У новай Канстытуцыі СССР запісана, што дзяржава забяспечвае планмернае развіццё навукі і падрыхтоўку навуковых кадраў, арганізуе ўваранне вынікаў навуковых даследаванняў у народную гаспадарку і іншыя сферы. XXVI з'езд КПСС падкрэсліў неабходнасць «своечасовага палічэння і змянення накіраванасці даследаванняў і размяшчэння, арганізацыйнай структуры навуковых устаноў у адпаведнасці з патрабаваннямі навукова-тэхнічнай рэвалюцыі»².

Сетка навуковых устаноў, ВНУ, канструктарска-тэхналагічных арганізацый і бюро з'яўлення той асновай, на якой базіруюцца ўся сістэма арганізацыі сучаснай навукі, таму аналіз яе гістарычнага развіцця мае важнае значэнне. Гэта пытанне прымяла асвятленне ў навуковай літаратуры апошніх гадоў³.

За гады Савецкай улады вялікая работа па развіццю грамадскіх і прыроднаўчых навуц, стварэнню разгалінаванай сеткі навуковых устаноў і падрыхтоўцы кадраў пучоных была праведзена і ў Беларускай ССР. Выступаючы на ўрачыстым пасяджэнні юбілейнай сесіі АН БССР, прысвечанай 50-годдзю акадэміі і ўручыўшы яе калектыву ордэна Леніна, П. М. Машэраў гаварыў: «Стаяўленне і развіццё ўсіх навуковых устаноў рэспублікі з'явілася вынікам велізарнай і плённай рэвалюцыйна-пераўтваральнай дзейнасці Камуністычнай партыі, тых гіганцкіх сацы-

¹ Ленин В. И. Полн. собр. соч., т. 36, с. 300.

² Материалы XXVI съезда КПСС.— М.: Политиздат, 1981, с. 144.

³ Митрякова Н. М. Структура, научные учреждения и кадры АН СССР (1917—1940 гг.).— У зб.: Организация научной деятельности. М.: Наука, 1968; Купречевич В. Ф. Академия наук Белорусской ССР. Очерк истории и деятельности.— Мн.: Наука и техника, 1968; Кольцов А. В. Ленин и становление Академии наук как центра советской науки.— Л.: Наука, 1969; Есаков В. Д. Советская наука в годы первой пятилетки.— М.: Наука, 1971; Красовский Н. И. Высшая школа Советской Белоруссии.— Мн.: Вышэйшая школа, 1972; Востракова М. С. Становление советской системы организации науки (1917—1922 гг.).— М.: Наука, 1973; Борисевич Н. А. Академия наук СССР и развитие науки в Белоруссии.— Мн.: Знание, 1974; Беляев Е. А., Пышкова П. С. Формирование и развитие сети научных учреждений СССР.— М.: Наука, 1979; Академия наук Белорусской ССР.— Мн.: БелСЭ, 1979; Организация и развитие отраслевых научно-исследовательских институтов Ленинграда (1917—1977 гг.).— Л.: Наука, 1979; Токараў М. У. Стварэнне і развіццё сістэмы устаноў Акадэміі навук БССР.— Весці АН БССР, серыя грамадскіх навук, 1981, № 4, с. 64—71.

яльных зрухаў якія адбыліся ў нашай краіне пад яе кіраўніцтвам пасля перамогі Вялікага Кастрычніка»⁴.

Асноўныя напрамкі фарміравання сеткі навуковых устаноў у арганізацыйных адносінах з'явіліся агульнымі для ўсёй нашай краіны, але канкрэтныя ўмовы кожнай саюзнай рэспублікі мелі сваю спецыфіку. Так, на тэрыторыі Беларусі, дзе да Вялікага Кастрычніка звыш 70% насельніцтва было непісьменным, адсутнічалі вышэйшыя навучальныя ўстановы і навукова-даследчыя інстытуты. Складанай і нялёгкай праблемай навукова-арганізацыйнага будаўніцтва ў 20-х гадах з'явілася падрыхтоўка навуковых кадраў. Яе немагчыма было вырашыць у кароткі тэрмін без адпаведнага развіцця ўсёй сістэмы вышэйшай і сярэдняй адукацыі, ажыццяўлення культурнай рэвалюцыі.

Працэс станаўлення і развіцця сеткі навуковых устаноў можна ўмоўна падзяліць на тры этапы, якія непасрэдна звязаны агульнымі заканамернасцямі сацыяльна-эканамічнага і культурнага развіцця рэспублікі. Першы этап адпавядаў перыяду будовы сацыялізма ў нашай краіне. У гэтыя гады закладваліся асновы дзяржаўнай арганізацыі навукі, ствараліся навукова-даследчыя інстытуты і ВІУ. Другі этап ахоплівае пасляваенны перыяд да пачатку 60-х гадоў і адзначаны станаўленнем сеткі навуковых арганізацый тэхнічнага профілю, развіццём навуковых падраздзяленняў ВІУ. Трэці этап, з пачатку 60-х гадоў і да цяперашняга часу, характарызуецца працэсам далейшага ўмацавання ўсёй сістэмы навуковых устаноў, удасканальваннем іх структуры, змяненнямі ў яе тэрытарыяльным размяшчэнні.

Пасля ўстапаўлення Савецкай улады ў адпаведнасці з праграмай Камуністычнай партыі па нацыянальнаму пытанню маладая Савецкая дзяржава ажыццяўляла ліквідацыю адсталасці ў эканамічным і культурным развіцці раней прыгнечаных народаў. Важнай складовай часткай яе было развіццё навукі і адкрыццё навуковых устаноў. Ужо ў ходзе грамадзянскай вайны ў 1919 г. у Беларусі быў адноўлены Горацкі сельскагаспадарчы інстытут, у кастрычніку 1921 г. адкрыт Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт. У лютым 1921 г. была створана Навукова-тэрміналагічная камісія, а на яе базе ў наступным годзе заснаваны Інстытут беларускай культуры (Інбелкульт). Інбелкульт пасухова ператварыўся ў буйны навуковы цэнтр. У 1927 г. тут прапавала 17 кафедраў, 41 камісія, 2 інстытуты, 4 лабараторыі і 3 музеі⁵.

Рад інстытутаў быў створаны ў сістэме Народнага камісарыята аховы здароўя БССР: эпідэміялогіі і мікрабіялогіі ў Віцебску (1921) і Мінску (1923), фізічных метадаў лячэння (1924), сацыяльнай гігіены (1925), санітарна-гігіенічнай (1927), процігуберкулёзнай (1927).

Пры Наркамземе БССР даследчая работа пачала ажыццяўляцца ў 4 доследных і 3 спецыялізаваных станцыях, метэаралагічных пастах, якія аб'ядноўваліся ў Метэаралагічным бюро⁶. У 1922 г. пад кіраўніцтвам А. Д. Дубаха ў Горках была арганізавана першая ў краіне Заходняя доследна-меліярацыйная станцыя, якая адыграла важную ролю ў развіцці айчыннай меліярацыі. У 1927 г. у Мінску быў адкрыты НДІ сельскай і лясной гаспадаркі імя У. І. Леніна, які праводзіў навуковыя даследаванні ў галіне жывёлагадоўлі, раслінаводства, лясной гаспадаркі і сельскагаспадарчай эканомікі⁷.

У складзе навуковых устаноў Беларусі знаходзіліся таксама Беларуская дзяржаўная бібліятэка імя У. І. Леніна з аддзяленнямі ў Віцебску і Магілёве, Дзяржаўны музей, краязнаўчыя музеі ў іншых гарадах БССР, 6 навуковых таварыстваў.

Важным этапам у развіцці сеткі навуковых устаноў сталі гады пер-

⁴ 50 лет Академии наук БССР. Документы и материалы юбилейных торжеств.— Мн.: Наука и техника, 1981, с. 18.

⁵ Белоруссия в Союзе Советских Республик.— Мн.: Наука и техника, 1972, с. 128.

⁶ Доклад СНК БССР Совету Народных Комиссаров СССР.— Мн., 1926, с. 47.

⁷ ЗЗ БССР, 1927, № 8, арт. 27; № 18, арт. 76.

шай пяцігодкі, калі рэзка павялічылася роля і значэнне навукі ў ажыццяўленні планаў развіцця народнай гаспадаркі. Пастанова V з'езда Саветаў СССР «Аб пяцігадовым плане развіцця народнай гаспадаркі» ад 28 мая 1929 г. прадугледжвала «шырокае і планавае развіццё навукова-даследчых інстытутаў і навукова-даследчай работы»⁸.

Выконваючы рашэнні партыі і ўрада, ЦК КП(б)Б паставіў задачу далейшага ўмацавання навуковых арганізацый, паляпшэння планавання навуковых даследаванняў. Павышэнне ролі навуковых устаноў, умацненне партыйнага ўплыву ў іх дзейнасці адзначаў XII з'езд КП(б)Б (люты 1929 г.)⁹.

Новыя задачы, якія паўсталі перад эканомікай і культурай рэспублікі, патрабавалі паляпшэння структуры навуковых устаноў, стварэння буйных навуковых цэнтраў. У кастрычніку 1928 г. ЦВК і СНК БССР прынялі пастанову аб рэарганізацыі Інбелкульту ў Акадэмію навук Беларускай ССР, якая была адкрыта на ўрачыстай абстаноўцы 1 студзеня 1929 г.

Камуністычная партыя і ўрад рэспублікі рабілі ўсё неабходнае для забеспячэння хуткіх тэмпаў развіцця Акадэміі навук. Асаблівая ўвага ўдзялялася арганізацыі ў ёй новых навукова-даследчых устаноў. У 1932 г. у складзе Беларускай Акадэміі было 14 інстытутаў. Працэс удасканалення яе структуры працягваўся і ў наступныя гады. У ліпені 1936 г. СНК БССР зацвердзіў новы Статут, які вызначыў падзел навуковых устаноў акадэміі на тры спецыялізаваныя аддзяленні: грамадскіх, матэматычных і прыродазнаўчых, тэхнічных навук¹⁰.

Правядзенне індустрыялізацыі прамысловасці і калектывізацыі сельскай гаспадаркі Беларускай ССР абумовіла далейшае развіццё навуковай базы. Першай навуковай установай, створанай для вывучэння праблем індустрыялізацыі БССР, з'явіўся Навукова-даследчы інстытут прамысловасці (1929). Ён займаўся вывучэннем прыродных рэсурсаў і вытворчых сіл рэспублікі, аказваў дапамогу прамысловым прадпрыемствам у тэхнічнай рэканструкцыі, асваенні новай тэхнікі, рацыяналізацыі вытворчых працэсаў¹¹. У 1930—1931 гг. у АН БССР прыступілі да работы Фізіка-тэхнічны інстытут і Інстытут хіміі. На базе дарожна-даследчага бюро Галоўдарттранса БССР у 1931 г. ствараецца Навукова-даследчы аўтадарожны інстытут, у 1932 г. адкрываецца Інстытут харчовай прамысловасці. Ранейшым прававым, працоўным і сацыяльна-бытавым шытамі ў вытворчай дзейнасці рабочых і служачых займаўся Інстытут аховы працы (1928), арганізаваны пры Наркамаце працы¹².

Навуковая дзейнасць створаных інстытутаў атрымала высокую ацэнку ў дакладзе Старшынні СНК БССР М. М. Галадзеда на XI з'ездзе Саветаў (1935 г.). У прыватнасці, ён сказаў: «Рад навукова-даследчых устаноў (АН БССР, НДІ прамысловасці, НДІ харчовай прамысловасці) дасягнуў значных поспехаў у разгортванні сваёй работы, наблізіўшыся да абслугоўвання патрэб сацыялістычнага будаўніцтва»¹³.

У 1929—1933 гг. у рэспубліцы былі прыняты меры па ўдасканаленню сеткі навуковых устаноў сельскагаспадарчага профілю. У 1930 г. са складу Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі было вылучана некалькі інстытутаў. Шэсць з іх (аграхіміі і глебазнаўства, прадзільных культур, буйной рагатай жывёлы, меліярацыі, аэрафотагеадэзічны камбінат, кармавых культур) засталіся ў Горках, астатнія былі пераведзе-

⁸ Рашэння партыі і правительства по хозяйственным вопросам.— М.: Политиздат, 1967, т. 2, с. 64.

⁹ Доклад тав. Гамарніка на XII з'ездзе Камуністычнай партыі (бальшавікоў) Беларусі і рэзалюцыі.— Мн., 1929, с. 18.

¹⁰ 33 БССР, 1936, № 18, арт. 88.

¹¹ 33 БССР, 1929, № 15, арт. 83; № 24, арт. 134.

¹² ЦДАНТД БССР, ф. 201, воп. 1, с. 37, л. 2; ЦДАКР БССР, ф. 200, воп. 1, с. 102, л. 2; 33 БССР, 1928, № 18, арт. 177.

¹³ XI Усебеларускі з'езд Саветаў. Стэнаграфічная справаздача.— Мн., 1935, с. 67—68.

ны ў Мінск, Віцебск, Гомель, Лошыцу. Але, будучы нешматлікімі, не ўсе яны апраўдалі сваё прызначэнне і праз тры гады зноў падвергліся рэарганізацыі¹⁴.

Вельмі актуальнымі былі даследаванні ў галіне грамадскіх навук і камуністычнага выхавання працоўных. У 1929 г. ЦК КП(б)Б стварыў на базе камісіі для збору і вывучэння матэрыялаў па гісторыі КП(б)Б і рэвалюцыйнага руху Беларусі Інстытут гісторыі партыі і Кастрычніцкай рэвалюцыі пры ЦК КП(б)Б. Адначасова з ім быў створаны Інстытут педагогікі і педалогіі пры Наркамасветы БССР¹⁵. У гэты перыяд былі адкрыты Кансерваторыя (1932), Беларускі політэхнічны інстытут (1933), Беларускі інстытут народнай гаспадаркі (1933), адбыліся змены ў сетцы інстытутаў народнай асветы¹⁶.

К 1933 г. у Беларусі налічвалася 32 вышэйшыя навучальныя ўстановы і 39 навукова-даследчых устаноў, дзе працавала 940 навуковых супрацоўнікаў, у тым ліку 23 акадэмікі, 118 прафесараў, 278 дацэнтаў, 521 асістэнт. У далейшым з улікам практыкі навукова-арганізацыйнага будаўніцтва адбываліся змены ў сетцы навуковых устаноў і вышэйшых навучальных устаноў рэспублікі, іх рэарганізацыя, узбуйненне і г. д. У 1939 г. у БССР працавалі 24 навукова-даследчыя інстытуты, 23 ВНУ, адна абсерваторыя, 8 доследных станцый, адзін запаведнік, 5 архіваў і 2 музеі¹⁷.

Паскораныя тэмпы развіцця народнай гаспадаркі давалі магчымасць павялічыць асігнаванні на правядзенне навукова-даследчых работ. Калі ў 1930 г. яны складалі 2,9 млн. руб., то ў 1940 г.—18,5 млн.¹⁸ Значна ўзмацнілася матэрыяльна-тэхнічная база навуковых устаноў, былі пабудаваны памяшканні, абсталяваны лабараторыі. Пачалося будаўніцтва галоўнага корпуса Акадэміі навук, які ў 1940 г. уступіў у строй.

Вялікая Айчынная вайна і гады нямецка-фашысцкай акупацыі панеслі велізарныя страты навуковаму патэнцыялу Беларусі. Цалкам або часткова былі разбураны будынкі 43 навуковых устаноў, большасць вышэйшых навучальных устаноў, а іх маёмасць разграблена і знішчана. Захопнікі спалілі Акадэмію навук з яе інстытутамі і лабараторыямі, бібліятэкай. Непאпраўныя страты панесла рэспубліка ў кадрах навуковых супрацоўнікаў.

У пасляваенныя гады праводзілася работа па аднаўленню дзейнасці навуковых устаноў. Камуністычная партыя, Савецкі ўрад, Акадэмія навук СССР, навуковыя цэнтры Масквы аказалі велізарную дапамогу навуковым установам Беларусі ў аднаўленні матэрыяльнай базы навукі і падрыхтоўцы навуковых кадраў. У выніку ўжо к пачатку 50-х гадоў у сістэме АН БССР працавалі ўсе інстытуты, якія існавалі да Вялікай Айчыннай вайны¹⁹.

Сістэма навуковых устаноў, якая ў асноўным сфарміравалася ў перыяд 20—30-х гадоў, зазнала пэўныя змяненні ў 50 — пачатку 60-х гадоў. Развіццё народнай гаспадаркі рэспублікі ў пасляваенны перыяд ажыццяўлялася на больш высокім тэхнічным узроўні. У адпаведнасці з агульнасаюзным падзелам працы і нагарабаваннямі больш рацыянальнага размяшчэння вытворчых сіл у Беларусі былі створаны новыя галіны прамысловасці — аўтамабільнага і трактарнага машынабудавання,

¹⁴ 33 БССР, 1933, № 17, арт. 117; № 35, арт. 242; № 42, арт. 270; 1934, № 37, арт. 188; 1935, № 18, арт. 99.

¹⁵ БелСЭ.— Мн., 1972, т. 5, с. 111; Научно-исследовательский институт педагогики Белорусской ССР (1929—1979 гг.).— Мн.: Народная асвета, 1979, с. 5.

¹⁶ Новик Е. К. Формирование кадров народного образования Белоруссии (1917—1941 гг.).— Мн.: Наука и техника, 1981, с. 177.

¹⁷ Итоги выполнения первого пятилетнего плана развития народного хозяйства БССР.— Мн., 1933, с. 106—107; Социалистическое строительство БССР за годы второй пятилетки.— Мн., 1939, с. 101, 107.

¹⁸ Государственный бюджет БССР на 1929—1930 гг.— Мн., 1929, с. 103; Дзяржаўны бюджэт БССР на 1940 год.— Мн., 1940, с. 93—94.

¹⁹ Петриков П. Т., Токарев И. В., Либезил О. В. Академия наук Белорусской ССР.— Мн.: Наука и техника, 1979, с. 28.

дакладнага прыборабудавання, радыёэлектронікі, нафтаперапрацоўчай. Гэта патрабавала пашырэння даследаванняў у галіне матэматыкі і фізікі. У 50-х гадах адбыліся змены ў структуры Акадэміі навук. Тут ствараецца комплекс буйных навукова-даследчых інстытутаў, што займаліся фундаментальнымі і прыкладнымі даследаваннямі ў галіне машынабудавання і энергетыкі: інстытуты цепла- і масаабмену, першапачаткова — Інстытут энергетыкі (1952), фізікі (1955), машыназнаўства і аўтаматызацыі (1957) і інш.²⁰

Шмат увагі далейшаму развіццю навукова-даследчай работы надаў XX з'езд КПСС (1956). У Справаздачным дакладзе ЦК партыі былі адзначаны вялікія поспехі ў развіцці навукі і надрыхтоўцы навуковых кадраў. Разам з тым з'езд адзначыў сур'ёзныя недахопы ў дзейнасці многіх навуковых устаноў, звярнуў увагу на пэўную раз'яднанасць у рабоце АН СССР, галіновых навукова-даследчых інстытутаў і вышэйшых навучальных устаноў, неабходнасць больш раўнамернага размяшчэння навуковых устаноў на тэрыторыі краіны з улікам эканамічных і прыродных умоў.

Выконваючы рашэнні XX з'езда партыі, Кампартыя Беларусі і ўрад рэспублікі правялі значную работу па развіццю сеткі навуковых устаноў, якія былі заняты ў галіне прамысловасці, сельскай гаспадаркі і аховы здароўя. Прыступілі да работы НДІ эксперыментальнай ветэрынарыі (1956), бульбаводства і гародніцтва (1957), эканомікі і арганізацыі сельскай гаспадаркі (1957), Інстытут будаўніцтва і архітэктуры (1957), глебазнаўства і аграхіміі (1958), Навукова-даследчы і канструктарска-тэхналагічны інстытут ліцейнай вытворчасці аўтамабільнай прамысловасці (1958), НДІ анкалогіі і медыцынскай радыялогіі (1960).

Праграма КПСС, прынятая XXII з'ездам Камуністычнай партыі ў 1961 г., заклікала працоўных скацэнтраваць усе сілы па стварэнні матэрыяльна-тэхнічнай базы камунізма, удасканаленні сацыялістычных грамадскіх адносін, выхаванні новага чалавека. Перад савецкай навукай былі пастаўлены велізарныя задачы ў галіне адкрыцця і выкарыстання новых крыніц энергіі, паскарэння навукова-тэхнічнага прагрэсу, укаранення навуковых мегадаў у існуючае і перспектыўнае планаванне. Іх рэалізацыя патрабавала далейшага пашырэння сеткі навуковых устаноў. Так, калі ў БССР у 1960 г. была 101 навуковая ўстанова, то ў 1976 г. іх колькасць павялічылася да 179, пры гэтым колькасць інстытутаў, іх філіялаў і аддзяленняў павялічылася з 44 да 83²¹. Паскоранымі тэмпамі ішоў працэс надрыхтоўкі навуковых кадраў: 1960 г.—6840; 1965 г.—14 668; 1970 г.—21 683; 1975 г.—31 020 чалавек²².

Для далейшага ўдасканалення арганізацыі, планавання і фінансавання работ навукова-даследчых устаноў вялікае значэнне мела пастанова ЦК КПСС і Савета Міністраў СССР «Аб мерапрыемствах па павышэнню эфектыўнасці работы навуковых арганізацый і паскарэнню выкарыстання ў народнай гаспадарцы дасягненняў навукі і тэхнікі» ад 24 верасня 1968 г.²³ У пастанове быў вызначаны комплекс мерапрыемстваў, які прадугледжваў удасканалванне форм і метадаў стымулявання навукова-даследчых работ, умацаванне іх сувязей з вытворчасцю. У прыватнасці, увага рада дзяржаўных арганізацый звярталася на ўпарадкаванне сеткі навукова-даследчых, праектных, праектна-канструктарскіх і тэхналагічных арганізацый, набліжэнне арганізацый галіновага напрамку да вытворчасці, узбудыненне дробных аднародных і ліквідацыю малаэфектыўных арганізацый. Яго паспяхова рэалізацыя ў наступныя гады ў многім садзейнічала ўдакладненню арганізацыйнай

²⁰ Наука Союза ССР.— М.: Наука, 1972, с. 153.

²¹ Культурное строительство Белорусской ССР.— Мн., 1965, с. 205; Народное хозяйство Белорусской ССР.— Мн.: Беларусь, 1976, с. 29.

²² Белорусская ССР за годы Советской власти/Стат. сб.— Мн.: Беларусь, 1967, с. 350; Народное хозяйство Белорусской ССР.— Мн.: Беларусь, 1980, с. 33.

²³ Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам.— М.: Политиздат, 1970, т. 7, с. 111—135.

структуры і навуковага профілю ўстаноў БССР, умацненню іх сувязей з вытворчасцю.

Ролю вядучага і каардынуючага навуковага цэнтра рэспублікі выконвала Акадэмія навук БССР. У адпаведнасці з наставовай ЦК КПСС і СМ СССР «Аб мерах па паляпшэнню дзейнасці Акадэміі навук СССР і акадэміяў навук саюзных рэспублік» ад 11 красавіка 1963 г., указаннямі ЦК КПБ і ўрада рэспублікі ў сістэме Акадэміі навук праводзілася настойлівая работа па ўдасканаленню структуры і навуковага профілю навуковых устаноў, павышэнню якасці даследаванняў і па каардынацыі ў маштабах рэспублікі. Толькі за перыяд з 1970 па 1980 г. у сістэме АН БССР на базе лабараторый і аддзелаў былі створаны 7 новых інстытутаў — геахіміі і геафізікі (1971), электронікі (1973), біяарганічнай хіміі (1973), фотабіялогіі (1973), мікрабіялогіі (1975), заалогіі (1980), прыкладной фізікі (1980), якія ажыццяўляюць перспектыўныя даследаванні ў розных галінах тэхнічнага прагрэсу.

З мэтай найбольш эфектыўнага выкарыстання навуковых кадраў і набліжэння навукі да вытворчасці арганізаваны акадэмічныя падраздзяленні ў абласных цэнтрах: Гомелі — Інстытут механікі металапалімерных сістэм (1969) і аддзяленне Інстытута матэматыкі (1975), Магілёве — аддзяленні інстытутаў фізікі і фізіка-тэхнічнага (1970), Гродна — Аддзел рэгуляцыі абмену рэчываў (1970), Віцебску — аддзяленне Інстытута фізікі цвёрдага цела і наўправаднікоў (1975)²⁴.

Акадэмія навук БССР у складзе пяці аддзяленняў мае 32 навукова-даследчыя ўстановы, у ліку якіх 29 інстытутаў, а таксама Цэнтральнае канструктарскае бюро з доследнай вытворчасцю. Тут працуюць звыш 5,2 тыс. навуковых супрацоўнікаў, сярод іх — 128 акадэмікаў і членаў карэспандэнтаў, 205 дактароў і 1510 кандыдатаў навук²⁵.

Значная колькасць навуковых устаноў праводзіць даследаванні ў адпаведных галінах прамысловасці, сельскай, воднай і лясной гаспадаркі, будаўніцтва, архітэктуры, аховы здароўя, асветы. Напрыклад, у сістэме Міністэрства сельскай гаспадаркі БССР працуюць 8 навукова-даследчых інстытутаў, 6 абласных і 4 галіновыя сельскагаспадарчыя доследныя станцыі. Да вывучэння розных праблем, накіраваных на ахову здароўя працоўных, прыцягнуты дзесяць НДІ і рад праблемных лабараторый Міністэрства аховы здароўя рэспублікі.

Структура галіновых НДІ у 60—70-х гадах зазнала пэўныя змены на шляху пераўтварэння іх у комплексныя навукова-тэхнічныя арганізацыі. У радзе інстытутаў, што займаюцца распрацоўкай у прамысловасці, сельскай гаспадарцы, будаўніцтве, створаны доследныя заводы і цэхі, селекцыйныя цэнтры, прызначаныя для вырабу эксперыментальнага абсталявання і правядзення тэхналагічных эксперыментаў. Магчымасці НДІ ў правядзенні навуковых даследаванняў пашыраны ў сувязі са з'яўленнем аддзелаў вылічальнай тэхнікі, матэматычных метадаў даследаванняў, калектыўнага карыстання сучаснымі машынамі і апаратурай, умацненнем інфармацыйнай забяспечанасці.

У вырашэнні актуальных навукова-тэхнічных праблем вялікую ролю адыгрываюць вышэйшыя навучальныя ўстановы, якія рыхтуюць не толькі высокакваліфікаваныя кадры для навукі і народнай гаспадаркі, але і выконваюць значны аб'ём навукова-даследчых работ. Асноўны ўплыў на ўдасканаленне шляхоў і форм развіцця навукі ў вышэйшых навучальных установах аказалі настановы ЦК КПСС і СМ СССР «Аб далейшым развіцці навукова-даследчай работы ў вышэйшых навучальных установах» (1964), «Аб павышэнні эфектыўнасці навукова-даследчай работы ў вышэйшых навучальных установах» (1978). Сур'ёзная ўвага ў іх звярталася на арганізацыю спецыяльных навукова-даследчых падраздзяленняў і перш за ўсё праблемных і галіновых лабараторый²⁶.

²⁴ Академия наук Белорусской ССР, с. 110.

²⁵ Народное хозяйство Белорусской ССР. 1980, с. 35.

²⁶ В. И. Ленин, КПСС о развитии науки.— М.: Политгиздат, 1981, с. 475.

У сістэме вышэйшых навучальных устаноў БССР упершыню праблемныя лабараторыі былі створаны пры Беларускаім політэхнічным інстытуце (аўтамабіляў; шкла і сілікатаў, абедзве ў 1957 г.), Беларускаім дзяржаўным універсітэце (лабараторыя наўправадніковай тэхнікі, 1962), Гомельскім інстытуце інжынераў чыгуначнага транспарту (навукова-даследчая лабараторыя (НДЛ) эксплуатацыі чыгунак, 1963)²⁷.

Сетка навуковых падраздзяленняў вышэйшых навучальных устаноў пашыраецца. Новая праблемныя і галіновыя лабараторыі адкрыты ў Гомельскім універсітэце, Мінскім радыётэхнічным, Беларускаім тэхналагічным і Магілёўскім машынабудаўнічым інстытутах. Паляпшэнню арганізацыі і павышэнню эфектыўнасці навуковых даследаванняў садзейнічае стварэнне міжінстытуцкіх эксперыментальных лабараторый, вылічальных цэнтраў, цэнтраў калектыўнага выкарыстання прыбораў, служб укаранення. У 1981 г. у складзе Міністэрства вышэйшых і сярэдніх спецыяльных навучальных устаноў БССР функцыянавалі 2 навукова-даследчыя інстытуты, 2 навукова-даследчыя часткі, 13 навукова-даследчых сектараў, 13 праблемных і 40 галіновых лабараторый, 3 спецыяльныя канструктарскія бюро з доследнай вытворчасцю²⁸.

Навукова-даследчыя распрацоўкі ў галінах прамысловасці праводзяць даследчыя і канструктарскія арганізацыі, якія знаходзяцца непасрэдна ў складзе вытворчых аб'яднанняў і прадпрыемстваў. Па даных нз 1979 г., у прамысловасці Беларусі дзейнічалі 61 аддзел механізацыі і аўтаматызацыі, 866 доследна-эксперыментальных і канструктарскіх падраздзяленняў, 1672 заводскія лабараторыі з агульнай колькасцю працуючых 40 952 чалавекі²⁹.

Такім чынам, дзякуючы клопам Камуністычнай партыі і Савецкай дзяржавы, з дапамогай і пры актыўнай падтрымцы Акадэміі навук СССР, іншых навуковых цэнтраў краіны ў Беларускай ССР створана разгалінаваная сетка навуковых устаноў. Асноўныя этапы гэтага працэсу ў часе цесна звязаны з усім ходам сацыялістычнага развіцця. «Сацыялізм і навука непадзельныя, — адзначаў Л. І. Брежнеў у прамове, прысвечанай 250-годдзю Акадэміі навук СССР, — і ў гэтым адна з прычын перамогі сацыялізма. Толькі сацыялізм зрабіў магчымым выкарыстанне заваёў навукі ў інтарэсах народа, дазволіў раскрыць творчыя патэнцыі і таленты, якія ў дастатку ёсць у кожнага народа»³⁰.

Ва ўмовах развітога сацыялізма навука стала адной з буйных сфер народнай гаспадаркі і культуры. Выдаткаванні на навуку і асвету ў БССР у 1980 г. склалі 1106 млн. руб. супраць 487 млн. руб. у 1965 г. За мінулую дзесяцігодку было адкрыта 27 новых навукова-даследчых устаноў, аснашчаных сучасным абсталяваннем і прыборамі. Усяго ў рэспубліцы дзейнічае звыш 190 навукова-даследчых устаноў, уключаючы 32 вышэйшыя навучальныя ўстановы, дзе працуе 38 тыс. навуковых супрацоўнікаў³¹.

Развіццё сістэмы навуковых устаноў і ўдасканаленне форм іх арганізацыі адбывалася планамерна, з улікам хуткага і эфектыўнага вырашэння імі важнейшых народнагаспадарчых задач. Беларуская ССР у кароткі тэрмін выйшла на перадавыя рубяжы па маштабу і характару выкарыстання навуковага патэнцыялу. Пospехі, дасягнутыя нашай рэспублікай, пераканаўча сведчаць аб магчымасцях і перавагах сацыя-

²⁷ Белорусский ордена Трудового Красного Знамени политехнический институт.— Мн.: Изд-во БГУ, 1974, с. 66, 71; Белорусский ордена Трудового Красного Знамени государственный университет им. В. И. Ленина.— Мн.: Изд-во БГУ, 1971, с. 79; Белорусский институт инженеров железнодорожного транспорта (1953—1973 гг.).— Гомель, 1973, с. 39.

²⁸ Советская Белоруссия, 1981, 12 снеж.

²⁹ Народное хозяйство Белорусской ССР.— Мн.: Беларусь, 1979, с. 30.

³⁰ Брежнев Л. И. Ленинским курсом.— М.: Политиздат, 1976, т. 5, с. 363.

³¹ БССР в цифрах. 1980 год /Краткий стат. сборник.— Мн.: Беларусь, 1981, с. 20—21.

лістычнага грамадскага і дзяржаўнага ладу, ленинскай нацыянальнай палітыкі, дзейнасці КПСС і Саветскай дзяржавы ў галіне навукі і тэхнікі.

інстытут гісторыі АН БССР

Резюме

Рассматривается процесс формирования и исторического развития сети научных учреждений, вузов, конструкторско-технологических бюро БССР. Показаны особенности и этапы научно-организационного строительства, деятельность Коммунистической партии и Советского государства по совершенствованию системы научных организаций.

Summary

Consideration is made of the process of foundation and historical development of the network of scientific establishments, higher educational institutions, design-technological departments of the BSSR. The specificity and stages of scientific-organizing building, the activity of the Communist Party and Soviet Government aimed at improvement of the system of scientific organizations are shown.

У. П. КСЯНЗОУ

ЗАСЯЛЕННЕ ТЭРЫТОРЫ БЕЛАРУСІ У ЭПОХУ ПАЛЕАЛІТУ

Пытанні першапачатковага засялення Беларусі з'яўляюцца вельмі актуальнымі і важнымі, паколькі з іх пачынаецца разгляд яе гісторыі. Да Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі на тэрыторыі рэспублікі не было выяўлена ні адзінай знаходкі, звязанай з палеалітам, хоць звесткі аб помніках каменнага веку (у асноўным неалітычных) сустракаюцца ў навідамленнях краязнаўцаў, аматараў старажытнасці¹. Гэтыя разрозненыя даныя і ўласныя даследаванні дазволілі Я. Р. Раманаву сцвярджаць, што чалавек у Беларусі жыве яшчэ ў ледніковы перыяд адначасова з мамантам і шарсцістым насарогам², аднак, як высветлілася пазней, матэрыялы, прыведзеныя ім у працах, датаваліся неалітам. Такія ж меркаванні выказаў А. А. Спіцын, прычым падставай для іх служылі толькі знаходкі касцей маманта, якія сустракаліся ў той час у Прыбалтыцы і на сумежных тэрыторыях³.

Вялікае значэнне для вырашэння пытання аб засяленні Беларусі ў эпоху палеаліту мелі даследаванні К. М. Палікарповіча, праведзеныя ў 20—50-я гады. Пэўны ўклад у вывучэнне помнікаў палеаліту і прыроднага асяроддзя ўнеслі С. М. Замятнін, Г. М. Мірчык, У. І. Громаў, М. М. Цапенка, У. Дэ. Будзько, Л. М. Вазнячук, В. В. Шчаглова, А. Г. Калечыц і інш. Ацэньваючы вывады даследчыкаў, трэба адзначыць іх супярэчлівасць, асабліва калі гэта датычыцца матэрыялаў, датуемых мушчэрскай эпохай.

Месцазнаходжаньняў гэтага часу ў рэспубліцы мала. Першае было адкрыта ў 1929 г. настаўнікам П. М. Чайкоўскім на адлегласці 2 км на поўнач ад в. Свяцілавічы, дзе на правым беразе Бесядзі ва ўрочышчы Чырвоная Горка была знойдзена няматлікая калекцыя мезалітычных крэмянёвых прылад працы, сярод якіх К. М. Палікарповіч

¹ Беляшевский П. Ф. Несколько новых стоянок каменного века.— Киевская старина, 1891, т. XXXII с. 443—444; Лопачевский А. Археологические находки в Гомельском уезде Могилевской губернии.— Киевская старина, 1885, т. XI, с. 573—577; Семелов П. П. Россия. Верхнее Поднепровье и Белоруссия.— СПб., 1905 т. IX, с. 537 і інш.

² Романов Е. Р. Старина доисторическая Северо-Западного края.— Виленский календарь на 1908 г. Вильно, 1908, с. 65—110; Яго ж. Археологический очерк Гомельского уезда. К археологии Северо-Западного края России.— Записки Северо-Западного отдела Русского географического общества, кн. I. Вильно, 1910, с. 97—128.

³ Поликарпович К. М. Палеолит Верхнего Поднепровья.— Мн.: Наука и техника, 1969, с. 6.